

SZÉKESKÁPTALANOK ÉS KANONOKJAIK MAGYARORSZÁGON A 12. SZÁZAD ELEJÉIG

Az Árpád-kori magyar egyházszerkezet kialakulásának vizsgálatánál elsősorban a püspökségek és a korai bencés kolostorok létrejöttére fordítottak figyelmet, illetve a vármegye kutatáshoz kapcsolódva a főesperességek kialakulását, területi kiterjedésének alakulását kísérték nyomon. A káptalanok, különösen a székeskáptalanok korai történetének már kevesebb figyelmet szenteltek.

A korábbi szakirodalom egyöntetűen azt tartotta: a püspökségek alapításával együtt szervezték meg a székesegyházak mellett a káptalanokat is, noha csaknem minden kutató hangsúlyozta, hogy a Szent István-kori állapotból csak hosszú fejlődés eredményeként alakult ki a káptalanok forrásokban jól ismert felépítése.¹ Többen a korai székeskáptalanok monachalis jellegét emelték ki, hangsúlyozták, hogy a püspök és a kanonokok kapcsolata az apát és konventjének viszonyához volt hasonlatos, sőt a székeskáptalanok első tagjait kizárólag a bencés szerzetesekben keresték.² Az 1970-es években viszont három összefoglaló munka megjelenése kapcsán új elképzelések fogalmazódtak meg a székeskáptalanok korai történetére vonatkozóan.

Mályusz Elemér a középkori egyházi társadalom bemutatása kapcsán a káptalanokról megjegyzi, hogy azok a kereszténységgel együtt meghonosodtak Magyarországon, de teljesen kialakult formájuk csak hosszú fejlődés után igazolható. Eredetüket nem egy alapító elhatározásnak köszönhetik, hanem fokozatosan alakultak

¹ BÉKEFI R., A magyarországi káptalanok megalakulása és Szent Chrodegang regulája, Bp. 1901. (továbbiakban: BÉKEFI 1901.) 20–25.; BÉKEFI R., A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig, Bp. 1910. 14–18.; KARÁCSONYI J., Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig, Bp. 1985. (reprint) 76.; WINKLER P., A kalocsei és bácsi érseki főkáptalan története alapításától 1935-ig, Kalocsa, 1935. (továbbiakban: WINKLER) 4–5.; BEDY V., A győri székeskáptalan története, Győr, 1938. 4.; BALANYI GY., Szent István mint a magyar keresztény egyház megalapítója és szervezője, in: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I., Szerk.: Serédi J., Bp. 1938. (továbbiakban: BALANYI) 356–357.; HERMANN E., A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig, München, 1973.² (továbbiakban: HERMANN) 34.

² Pl. BALANYI 356–357.; HERMANN 68.

meg.³ Györffy György a „Tíz kötetes” Magyarország történetéhez Szt. László királyról készített előtanulmányában azt írta, hogy a székeskáptalanok központi akaratra, Szent László király kezdeményezésére a 11. század végén a gregoriánus reformok, konkrétan a cölibátus bevezetése érdekében szerveződtek meg.⁴ A harmadik álláspontot Mezey László fogalmazta meg kapcsolódva liturgiátörténeti kutatásokhoz. Ő a korai időben a szerzetesek és a kanonokok együttélésére hívta fel a figyelmet, és a székeskáptalanok helyett a 11. században Magyarországon az Angliában kialakult és az angol misszionáriusok nyomán a kontinensre is átkerült dómkolostorok létezését látta igazolhatónak, amelyet a passauai, általában a bajor minta közvetített Magyarországra.⁵ A három különböző elképzelés közül, úgy tűnik, Györffy Györgyé talált leginkább elfogadásra, legalábbis senki sem cáfolta az 1971-ben, 1977-ben és 1984-ben is publikált eredményeket. Szükség lenne véleményem szerint a már jó két évtizede megfogalmazódott álláspontok ellenőrzésére, azoknak a külföldön újabban megjelent munkákkal való ütköztetésére.

A székeskáptalanok korai történetét tekintve a szűkös forráshelyzetten túl terminológiai problémák is nehezítik a tisztánlátást. A korabeli latinság még Nyugat-Európában sem különböztette meg a szerzetesek és a közös életet élő világi papok közösségeit, házait, mindkettőre egyaránt a *monasterium*, *claustrum*, ritkábban a *coenobium*, vagy egyszerűen csak az *ecclesia* megjelöléseket alkalmazta. A *capitulum* szót a kanonoki közösségekre a 12. század elején II. Pácalis pápa alkalmazta először, de általánossá csak a 12–13. század fordulójára vált.⁶ A hazai latinságban is ez a

³ MÁLYUSZ E., Egyházi társadalom a középkori Magyarországon, Bp. 1971. (továbbiakban: MÁLYUSZ) 60–61.

⁴ GYÖRFFY GY., Szent László egyházpolitikája, in: Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának huszadik évfordulójára, Túrkeve, 1971. 67–69.; uő., A „lovagszent” uralkodása (1075–1095), in: Történelmi Szemle 1977. (továbbiakban: GYÖRFFY 1977.) 552.; Magyarország története I/2. Szerk.: SZÉKELY GY., Bp., 1984. 922–923.

⁵ MEZEY L., A váci püspökség kialakulása, in: Váci Egyházmegyei Almanach, Szerk.: BÁNK J., Vác, 1970. 23–26.; MEZEY L., Deákság és Európa, Bp. 1979. 92–93. MEZEY L. dómkolostor elképzelését átveszi UDVARDY J., A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban, Bp. 1992. 11.

⁶ Pl. az ún. esztergomi zsinati határozatok (a továbbiakban: Syn. Strig.) V. pontjában a 12. század elején: „Ut canonici in claustrum et capellani in curia literatorie loquantur” ZÁVODSZKY L., A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai, Bp. 1904. (továbbiakban: Závodszy) 198.; az 1138-as dömösi összeíró oklevélben: „officinas claustrum edificanti” vagy „preposito et canonicis Dymisiensis ecclesie” vagy „ad cooperiendam ecclesiam et ad domos ecclesie construendas veniunt” Monumenta ecclesiae Strigoniensis I. Ed.: F. KNAUZ, Strigonii, 1874. (továbbiakban: MEŠ.) 88., 92. és 96.; további példák: J. OSWALD, Das alte Passauer Domkapitel. Seine Entwicklung bis zum dreizehnten Jahrhundert und sein Wahlkapitulationswesen, München, 1933. (továbbiakban: OSWALD) 79–80.; MEZEY L., Székesfehérvár egyházi intézményei a középkorban, in: Székesfehérvár évszázadai 2. Szerk.: KRALOVÁNSZKY A. Székesfehérvár, 1972. 29.

helyzet.⁷ Nálunk a *capitulum* ebben a jelentésben 1148-ban fordul elő első alkalommal, abban az oklevélben, amelyben II. Géza király megerősíti az óbudai prépostságot Szt. László királytól kapott javaiban.⁸ Az oklevél hitelével szemben azonban kétségek merülhetnek föl⁹ és ezeket csak erősíti a *capitulum* szó alkalmazása. Amennyiben kitarunk az oklevél hitelessége mellett, akkor a káptalan szó a 13. századi átírás alkalmával kerülhetett a szövegbe. A *capitulum* az 1158-as nyitrai, bizonyosan hamis oklevélben szerepelt újra.¹⁰ Az első minden gyanún felül álló alkalmazása 1197-ben történt, Imre királynak a spalatói káptalan számára kiadott oklevelében,¹¹ elterjedése pedig a 13. század első évtizedeire tehető, bár sokáig elvétve még fel-fel bukkant a *monasterium* szó a székeskáptalanokra alkalmazva, sőt a 13. század első felében a pannonhalmi, a pécsváradi és a somogyvári bencés konventek is nem egyszer *capitulum*-nak nevezik magukat.¹² A 11–12. századi forrásainkban pedig a kanonokokat gyakran *fratres*-nek titulálják,¹³ de így a szerzeteseket is jelölhetik.¹⁴

⁷ A magyarországi középkori latinság szótára II/2. (C) Bp. 1991. 44–45.

⁸ G. FEJÉR, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis II. Budae, 1929.* (továbbiakban: F.) 129–130.; Budapest történetének okleveles emlékei I. Szerk.: GÁRDONYI A. Bp. 1936. 3.

⁹ Az oklevél hitelességével kapcsolatos kérdésekre: SZENTPÉTERY I., *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke I.* Bp. 1923. (továbbiakban: RA.) 77. regeszta.

¹⁰ F. II. 152–153.; RA. 94. reg.

¹¹ T. SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II. Zagrabiae, 1904.* 288.; RA. 171. reg.

¹² Néhány példa felsorolása: SOLYMOSI L.: *Észrevételek a Ciszterci Rend magyarországi történetének repertóriumáról, Különnyomat a Levéltári Közlemények LV. évfolyamából.* Bp. 1984. 243–244. 23. jegyzet; A pannonhalmi konventet káptalannak nevezi a győri káptalan oklevele 1216-ban és 1234-ben, Miklós nádor 1226-ban, Uros apát 1241-ben. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története, Szerk.: ERDÉLYI L., Bp. 1902. (továbbiakban: PRT.) 542.; 1201-ben a zágrábi székeskáptalant „*monasterium regis s. Stephani*” említik, K.-D. GROTHUSEN, *Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts, Wiesbaden, 1967.* 101.

¹³ Pl. a Guden-féle oklevélben 1079 körül a *canonicus* és a *fratres* megnevezések szinonimaként szerepelnek: „*sub potestate canonicorum*” vagy „*non ad servitium episcopi, sed fratrum*”. *Diplomata Hungariae Antiquissima I.* Ed.: G. GYÖRFFY, Bp. 1992. (továbbiakban: DHA. I.) 225–226.; az 1138-as dömösi oklevél is egyaránt használja a *canonici* és a *fratres* megjelöléseket: „*canonicis in eadem ecclesia servientibus*” vagy „*hec sunt nomina agasonum, qui fratrum equos custodiunt...*”, bár a dömösi egyház tagjait az oklevél szinte mindig *canonici*-ként említi, amely mutatja, hogy kezd általánossá válni ez a megjelölés és háttérbe szorítja a *fratres*-t. Az utóbbi már csak két alkalommal szerepel az oklevélben, egyszer a közös hálóteremmel és az étkezővel, tehát helységekkel kapcsolatban, amelyek a kanonokok közös életét, együttélését leginkább megjelenítik. MES. I. 88–97.; *Martinus érseknek az esztergomi kanonokok számára tett adományában:* „*ad honorem beate et... virginis marie altare contruxit... ad cuius servitium constitui chorum fratrum cottidie convenire debere... qui altario seruit, de altario vivat, simulque considerans confratres meos, ecclesie supradicte canonicos, usque ad mea tempora cena caruisse, ut iuxta vocem apostoli sufficientia nostra fratrum suppleret indulgentiam, in beneficium cene LXX villarum decimas... eis contuli...*” MES. I. 107.

¹⁴ *A monachi és a fratres párhuzamos használatára pl. Szent László: I/39., ZÁVODSZKY 165.*

Szintén a terminológiai problémákhoz tartozik, hogy a püspöki joghatóság alatt a székesegyház mellett élő klerikusok, kanonokok csoportját milyen feltételek teljesülése után tekintjük intézménybe tömörülő közösségnek. Ugyanis csak hosszú, jó két évszázados fejlődés után válik a kanonokok csoportja korporatív közösséggé, önálló, a kánonjog által is elismert jogi személylé, amely belső hierachiával, megfelelő mennyiségű és saját rendelkezés alá eső anyagi javakkal bír, pecséthasználattal, oklevélkiadási és statutumalkotási joggal rendelkezik. Mindezek teljesülése csak a 13. század elejére történt meg Magyarországon.

Így a középkori székeskáptalanok történetében szociológiai és jogi szempontból élesen két szakaszt kell elkülönítenünk, amely a szakaszatárnak is tekinthető hiteleshelyi tevékenység megindulásával a 12–13. század fordulóján forrásadottságok révén is élesen elkülönül. Ennek megfelelően a káptalanok létrejötté helyett talán inkább a kanonokok korporációvá és jogi személylé válásának folyamatát kellene vizsgálnunk.

Áttérve a korai helyzet bemutatására, jobb híján, ha úgy tetszik megszokásból, elsősorban azonban a pontos elhatárolás végett a korszak szóhasználatával ellentétben a káptalan kifejezést fogom használni. A káptalanokra vonatkozó forráshelyek összegyűjtése és értelmezése mellett meg kell vizsgálni azon területek egyházszerkezeti viszonyait, a szerzetesség és a kanonokság kapcsolatát, a székeskáptalanok helyzetét, ahonnan az első magyarországi térítők érkeztek közvetítve hazájuk egyházi felépítését. Nem szabad azonban az analógiák keresésénél elfeledkezni arról, hogy az ország nagy része szinte az egész 11. század folyamán missziós területnek tekinthető.

972/3-ban a magyar missziót Brunó Sankt Gallen-i szerzetes kezdte meg, de mellé Pilgrim passauai püspök adott papokat *ex monachis et canonicis*.¹⁵ Vélhetően azonban a világi papoké, köztük a kanonokoké volt a fő szerep, mert a passauai térítők munkájuk eredményeként nem monostort, hanem az esztergomi várhegyen Szt. István protomártír tiszteletére egy templomot alapítottak. Ez a passauai püspökségi központnak a bajor egyház többi központjától gyökeresen eltérő jellegéből is következik. Passau az egyetlen bajor püspöki székhely, ahol nem mutatható ki a szerzetesség és a Domkloster. A székesegyház mellett létrejött és a 8. század végétől adatolható klerikusközösség tagjait a 9. század közepétől pedig mindig kanonokoknak nevezték.¹⁶ Így a passauai térítésből következően a világi papság és a kanonokság jelenlétével, példájával már a magyarországi latin ritusú misszió kezdeteinél számolnunk kell.

¹⁵ *Catalogus fontium historiae Hungaricae* III. Ed.: A. GOMBOS, Bp. 1938. (továbbiakban: GOMBOS) 2113. old. (4556.).

¹⁶ OSWALD 3–6.; R. BAUERREISS, *Kirchengeschichte Bayerns* II. St. Ottilien, 1973.² (továbbiakban: BAUERREISS) 180–184.; R. SCHIEFFER, *Die Entstehung von Domkapitel in Deutschland*, Bonn, 1976. (továbbiakban: SCHIEFFER) 202–203.

Szt. István és Gizella házassága, 996 után a bajor egyház, különösen pedig Regensburg szerepe növekedett meg a magyar térítésben és egyházszervezésben. A regensburgi püspökségi központban hosszú ideig a szerzetesség és a kanonokság egymással összefonódott élete figyelhető meg, élükön a püspökkel, aki egyszerre volt a Szt. Péter-templom püspöke és a Szt. Emmerám-kolostor apátja. A kettősséget Szt. Wolfgang püspök szüntette meg 974-ben, amikor a gorzei-trieri reform elképzeléseitől vezetve leválasztotta a székesegyházról a Domkloster-ként működő Szt. Emmerám-kolostort és a korábbi apátpüspöki állásáról lemondva önálló apátot állított az élére. Így Regensburgban 974-ben két jogilag elkülönült közösség jött létre, a Szt. Emmerám bencés kolostor és a Szt. Péter-székesegyház káptalanja. A regensburgi példát gyorsan átvették a többi bajor püspökségi központban, mivel azokban is évtizedek óta egyre markánsabban jelentkeztek a különbségek a két ordot képviselő csoport között. Így 987-ben Salzburgban véglegesen elkülönült egymástól a Szt. Rupert-székesegyház káptalanja és a Szt. Péter bencés apátság, Augsburgban 1012-ben a dóm és a Szt. Afra-kolostor, de Freisingben is hasonló folyamat játszódott le.¹⁷

Általánosan elfogadott, hogy a magyar egyházszervezet kiépülésére nagy hatással volt az Ottók alatt létrejött birodalmi egyház. Németországban a birodalmi egyházon belül egy kanonok reform tudatos végrehajtása figyelhető meg az ezredfordulón. Ennek keretében mindenhol elválasztották a szerzetességet és a kanonokságot, az utóbbiak számára általánossá tették az aacheni regulát. Emellett III. Ottó, majd különösen II. Henrik jelentős adományokkal is hozzájárult a székeskáptalanok tekintélyének és szerepének növeléséhez. Különösen a dél-német területeken figyelhető meg a gorzei (-trieri) kolostorreformnak és a kanonokság megerősödésének együttes jelentkezése. A császárok itineráriumi mutatják, hogy a német uralkodók ettől kezdve a Pfalzokat háttérbe szorítva inkább a püspöki székhelyeket keresték fel, királyi kápolnáik tagjai pedig a Pfalzok társaskáptalanjai helyett egyre inkább a székeskáptalanokból kerültek ki.¹⁸ A kanonokok megnövekedett jelentőségét legjobban azonban az ezredfordulón kialakult királyi kanonokság intézménye bizonyítja, amely keretében a birodalom császára a székeskáptalanok kanonokjainak *confrater*-je lett.¹⁹ A röviden vázolt fejlődés leginkább a bambergi püspökség alapításánál figyelhető meg, ahol II. Henrik császár egy

¹⁷ BAUERREISS II. 180–183.; SCHIEFFER 166–168., 192–202. és 258–259.; Handbuch der bayerischen Geschichte I. Hrsg. v. M. SPINDLER, München, 1981.² 444–448.; Geschichte Salzburg I/1–2. Hrsg. v. H. DOPSCH, Salzburg, 1983. (továbbiakban: DOPSCH) 1003 és 1010.

¹⁸ SCHIEFFER 259–260.; az ünnepi koronázások helyszínéül II. Henrik császártól kezdve egyre inkább a püspöki központokat választották, H.-W. KLEWITZ, Die Festkrönungen der deutschen Könige, in: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abt. XXVII (1939) 75–78. és 86–87.

¹⁹ J. FLECKENSTEIN, Rex canonicus, in: Festschrift Percy Ernst Schramm I. Hrsg. v. P. CLASSEN u. P. SCHEIBERT, Göttingen, 1964. 57–71.; az intézmény történetére vonatkozó szakirodalom rövid összefoglalása: M. BORGOLTE, Die mittelalterliche Kirche, München, 1992. 82–83.

vita communis-ban élő, a többi püspökségi központ számára mintául szánt székeskaptalant hozott létre 1007-ben.²⁰ A bambergi püspökség alapításánál és felszentelésénél is képviseltette volt a magyar egyház Asztrik-Anasztáz érsek személyében,²¹ aki így az új koncepció megvalósulásának tanúja lehetett.

Amennyiben elismerjük a német birodalmi egyház mintaadó szerepét és a gorzei szerzetesi reform magyarországi hatását, úgy a kanonokságnak az eddigi elképzeléseknél bizonyosan nagyobb jelentőséget tulajdoníthatunk a 11. század első felében is. Nem érhatték ugyanis komolyabb impulzusok a magyar egyházat a dómkolostorok létrehozása érdekében a délnémet területek felől sem, mivel – mint láttuk – ott a gorzei reform bevezetésével párhuzamosan számolták fel a szerzetesek és kanonokok által közösen lakott Domkloster-eket, illetve Passauban létre sem jött az intézmény.²²

Az elkövetkezendő időben Adalbert és tanítványainak a magyar egyházszervezet kialakításában játszott szerepét ismerve mindenképpen szükséges lesz megvizsgálni azt, hogy Prágában miként alakult a szerzetesség és a kanonokság kapcsolata, a břewnovi apátság és a Szt. Vitus székesegyház viszonya. Vélhetően Adalbert tanítványai erőteljesebb monasztikus irányt képviseltek Magyarországon, mint a dél-német térítők.

A következő vizsgálandó terület Lotharingia, amelynek hatását az onnan származó főpapok (pl. Leodvin bihari püspök) és a magyar egyház liturgiájának számos eleme mutat.²³ A Rajnától nyugatra a szerzetesség és a kanonokság elkülönülése már a Karolingok alatt megtörtént és a dómkolostorok soha sem jellemezték az ottani püspökségi központokat, mivel azok már jóval az angolszász misszió előtt, a kereszténység korai évszázadaiban létrejöttek. Ez az a terület, ahol a 816-os aacheni birodalmi zsinat határozatai már a 9. század közepére megvalósulni látszanak, ahol *vita communis*-ban élő kanonoki közösségek léteznek a 9–10. században.²⁴ Az 1047-ben Magyarországra áttelepülő 24 verduni kanonokról szóló híradás²⁵ pedig mutatja, hogy a

²⁰ SCHIEFFER 256–257.

²¹ DHA. I. 42–43.; *Dedicatio ecclesiae S. Petri Babenbergensis*, in: MGH. SS. XVII. Ed.: G. H. PERTZ, Hannover 1861. 635–636.; K. J. BENZ, *Untersuchungen zur politischen Bedeutung der Kirchenweihe unter Teilnahme der deutschen Herrscher im hohen Mittelalter*, Kallmünz, 1975. 136–143.

²² Ezt erősíti meg az is, hogy ismerték a 11. századi Magyarországon a 847-es mainzi zsinat döntéseit, amelyek közül néhányat szószerint is átvettek Szent István első törvénykönyvébe. GYÖRFFY GY., *István király és műve*, Bp. 1977. 269. Ezen a zsinaton pedig újólag előírták a kanonokok és a szerzetesek különélését. SCHIEFFER 245. Így Szent István udvarában a törvényt összeállító egyháziaknak tudomásuk volt a szerzetesség és a kanonokság elkülönítésére irányuló törekvésekről.

²³ A korai magyar liturgia lotharingiai elemeit hangsúlyozták a többi, elsősorban dél-német területek hatásával szemben, azokat részben figyelmen kívül hagyva pl. RADÓ P., *A magyar liturgia eredete a XI. században*, in: *Vigilia XXII* (1957) 392–398.; VÁCZY P., *A korai magyar történelem néhány kérdéséről*, in: *Századok* 92 (1957) 270.

²⁴ SCHIEFFER 134–155., különösen 147–148. és 253–255.

²⁵ GOMBOS II. 1395. old. (3355.).

mintaközvetítés közvetlen formájával is számolnunk kell a lotharingiai káptalanok és a kialakuló magyar egyházi intézményrendszer között. Szintén a francia nyelvterület püspöki központjainak világi papságával való kapcsolatra mutat Bonipert pécsi püspök és Fulbert chartres-i püspök levélváltása.²⁶

Magyarországon a 11. század első évtizedeiben a szerzetesek és a kanonokok bizonyos együttélése figyelhető meg. 1035 körül Esztergomban Asztrik-Anasztáz érseknél hat hétig vendégeskedett Arnolf regensburgi szerzetes, a Szt. Emmeram-kolostor tagja és kolostora védőszentjének tiszteletére antifonákat készített, Asztrik érsek azokat szerzeteseivel és klerikusaival (*monachos et clericos suos*) megtanította.²⁷ Így Szt. István alatt a magyar egyház központjában egy dómkolostor fogta össze az esztergomi papokat. A magyarországi latinságban Mór, a pannonhalmi apátból pécsi püspökké lett főpap Szt. Zoerard-András és Benedek szerzetesekről 1070 körül készült legendájában említ először kanonokokat.²⁸

A 11. század utolsó harmadában az elbeszélő források mellett már oklevés említése is van a püspöki székhelyek kanonokságának. Egy Guden nevű ember 1079 körül a veszprémi egyháznak tett adományáról úgy rendelkezik, hogy az ne a (veszprémi) Szt. Mihály egyház püspökének, hanem kanonokjai javát szolgálja. A Dömösön kelt oklevél a tanúk között név szerint is megemlíti a veszprémi káptalan prépostját és dékánját és talán még két másik kanonokját, Gellért mestert és Mihály papot.²⁹ Az oklevél mutatja, hogy a kanonoki közösségen belül megjelentek a méltóságok, kialakulóban van egy belső hierarchia és a káptalani különbirtok csírája,³⁰

²⁶ Árpád-kori és Anjou-kori levelek, Szerk.: MAKKAI L. – MEZEY L. Bp. 1960. 109.

²⁷ GOMBOS I. 308–309. old. (689.).

²⁸ „audita fama boni rectoris multi ex terris aliis canonici et monachi ad ipsum... confluebant...”
Scriptores rerum Hungaricarum II. Ed.: E. SZENTPÉTERY, Bp. 1938. (továbbiakban: SRH.) 357.; A legenda szerzője, Mór bencés szerzetesből lett 1036-ban pécsi püspök és az 1070-es évek elejére datálható legendában valószínűleg saját püspöki székhelyének egykori viszonyait vette figyelembe. A legendában szereplő canonici szót MÁLYUSZ E. még tágabb jelentésében értelmezi és kánonok, egyházi törvények szerint élő világi papoknak tekinti őket, szembeállítva a szerzetesekkel és a magánegyházak papjaival, MÁLYUSZ 60–61.; felfogásával szemben – véleményem szerint helyesen – a legenda magyar fordításában CSÓKA G. a kanonokok szót szűkebb, a székesegyházak világi papságára vonatkozva használja, Szent András és Benedek legendája, in: Árpád-kori legendák és Intelmek, Szerk.: ÉRSZEGI G., Bp. 1983. 13.

²⁹ DHA. I. 225–226.

³⁰ A régebbi német egyháztörténeti szakirodalom a püspök és a káptalan közötti vagyongegosztást vallotta, pl. A. WERMINGHOFF, Verfassungsgeschichte der deutschen Kirche im Mittelalter, Leipzig–Berlin, 1913.² (továbbiakban: WERMINGHOFF) 145.; újabban az a felfogás nyert teret, hogy a koraközépkorban nem birtokmegosztás révén jött létre a püspöki birtoktesttől elkülönülten létező székeskáptalani különvagygon, hanem bizonyos meghatározott feladat elvégzéséhez kötött adományok révén (misealapítvány). A későbbi káptalani vagyonnak pedig általában csak a kisebb részét képezték a püspökségi összvagyonból átkerült birtokok. A káptalani különvagygon így fokozatosan, hosszú folyamat eredményeként alakult ki. Speyerben például az két évszázadot vett igénybe. 865-ben Német Lajos birtokot adott a speyeri egyháznak, amelyet

tehát a veszprémi székesegyház kanonokjai elindultak a korporatív közösséggé válás útján.

Az 1083-as szentté avatás előtt keletkezett Nagyobb Szt. István-legendája már világos különbséget tesz a kanonokok kolostorai és a szerzetesek monostorai között és a káptalanok megszervezését a püspökségek alapításához kapcsolja, kiemelve, hogy a kanonokok a püspökök gondviselése alá tartoznak. A legenda a *vita communis*-ra utalva a *fratres* és a *canonici* megnevezéseket párhuzamosan használja. A kanonokság megnövekedett szerepét mutatja a székesfehérvári társaskáptalan és a római Szt. István-zarándokház mellett létrehozott 12 tagú kanonoki közösség kiemelt szerepeltetése is a legendában.³¹ Székesfehérvár jelentőségét a Hartvik-féle legenda tovább erősíti.³²

Fontos, de problémás forrás a Nagyobb Gellért-legendája. A legenda ma ismert szövege végső formájában a 14. században alakult ki, így komoly nézetkülönbségek vannak a forrásértékéről.³³ A kanonokokra vonatkozó fejezetek terminológiájuk alapján archaikusnak tűnnek, mivel ha azokat a 13–14. században fogalmazták volna, akkor bizonyosan becsúszik a szövegbe a *capitulum* székeskáptalan értelemben. A legenda egyébként egy alkalommal használja ezt a szót, de a bencés kolostor szerzeteseinek gyűlésére, amelyen maga Szt. Gellért is felszólalt. A székeskáptalant *monasterium*-nak,

a kanonokok javára kellett fordítani, de ezeket a birtokokat nem különítették még el, hanem beletagolták a püspökségi vagyonaiba. A folyamat végét III. Henrik 1041-es és 1046-os adományai mutatják, amelyek már nem említik a püspököt és az új birtokok felett a prépost és a kanonokok rendelkezési hatalmát ismerik el. A folyamat a német területeken a Rajna-balparti püspökségi központokban indult el a 9. században, Passauban is kivételesen korán, 903-ban jelentkezett, de a 10. században és a 11. század elején még szinte mindenütt a kanonoki vagyonnál a püspökök gondoskodtak. II. Henrik császár káptalanoknak tett hatalmas adományai felgyorsították a folyamatot és az investitúra harc kezdetére csaknem mindenhol saját (préposti) felügyelet alá került a székeskáptalani különvagyon. SCHIEFFER 263. és 271–287. Angliában a Domesday Book a püspöki és a székesegyházi birtokokat egységesen tárgyalja a püspökök alatt, de az 1090-es évektől fogva egyre gyakrabban fordulnak elő az egyes kanonokok önállóan kezelt prebendái. J. BARROW, *Cathedrals, Provosts and Prebends: a Comparison of Twelfth-Century German and English Practice*, in: *Journal of Ecclesiastical History* 37 (1986) 555–557.

³¹ SRH. II. 379., 382–383. és 385–386.

³² SRH. II. 418. és 432.; A Hartvik-legendája a fehérvári egyház jogainak leírásánál a kanonokokat *fratres*-nek nevezi, feltűnő viszont, hogy Mercurius custost szerzetesnek mondja, („Monachus quidam, nomine Mercurius, qui in ordine clericatus thesauri perpetue Virginis custos fuerat...” SRH. II. 438.) eszerint a fehérvári társaskáptalan egyik legfontosabb tisztségét szerzetes töltötte volna be.

³³ Pl. CSÓKA J. Lajos szerint a Nagyobb Gellért-legendája késői, a 14. században készült és a kisebb legenda a történetileg hiteles, megbízható munka, amelyet 1100 körül állítottak össze. (CSÓKA J. L., *Szent Gellért kisebb és nagyobb legendájának keletkezéstörténete*, in: *Középkori kútfőink kritikus kérdései*. Szerk.: HORVÁTH J. és SZÉKELY Gy., Bp. 1974. 140.) Vele szemben IFJ. HORVÁTH J. azt vallja, hogy a mai Gellért-legendák közös őse a 12. század közepén jött létre, és ebből a nagyobb legenda merített többet, amely további 11–12. századi forrásokat is felhasználott és a mai formáját egy késői interpolátor adta meg. (HORVÁTH J.: *A Gellért-legendák keletkezése és kora*, in: *Középkori kútfőink kritikus kérdései*. Szerk.: HORVÁTH J. és SZÉKELY Gy., Bp. 1974. (továbbiakban: HORVÁTH) 147–148. és 162.

principale monasterium-nak, *domus*-nak, *opus*-nak, vagy *ecclesia*-nak nevezi, de soha sem *capitulum*-nak. Szintén régies a *prebenda* szó alkalmazása, a legenda nem mint a káptalan vagyonából az egyes kanonokok részére elkülönített jövedelemrészt említi, hanem a prebendát korábbi jelentésében, mint a zsolozsmákon résztvevő kanonokok számára naponta kiutalt járandóságot használja. A Nagyobb Gellért-legenda egy *vita communis*-ban élő kanonoki közösséget állít elénk, ez pedig a ma ismert szöveg keletkezése előtt közel két évszázada megszűnt Csanádon. A kanonokok különélése annyira általános volt, hogy ennek megváltoztatására a 14. század végén már nem is törekedtek. Véleményem szerint a Nagyobb Gellért-legenda kanonokokra vonatkozó fejezetei nagy részben bizonyosan a 12. századi állapotokról őriztek meg információkat, emellett esetleges emlékeket a csanádi káptalan kialakulásának idejéről.

A legenda szerint Gellért a püspökség alapítása idején bencésekkel vette körül magát és először a Keresztelő Szt. János volt bazilita monostorban, majd a székesegyház mellett felépült Szt. György-kolostorban élt együtt szerzeteseivel. A kanonokok megjelenése után egy ideig a szerzetesek és a kanonokok együtt éltek, majd rövid idő múlva különvált a két csoport. Létrejött Csanádon egyrészt a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt bencés apátság élén külön apáttal, másrészt a Szt. György-templom mellett a székeskáptalan, amelyben a kanonokok a püspöktől kaptak ellátást („Isti sunt primi canonici in monasterio beati Georgii martyris ordinati, quos episcopus sub maxima diligentia nutriebat...”). A két közösség 1053-ban Szt. Gellért testének csanádi újratemetésénél már rivalizált egymással.³⁴

A ránc maradt források alapján úgy tűnik, hogy a bencések és a kanonokok közös dómkolostorai Magyarországon legfeljebb a 11. század közepéig állhattak fenn. A magyar egyházszerkezet kiépülésével sok vonatkozásban párhuzamba állítható lengyel egyházszerkezetre is csak a legkorábbi időre, a 11. század közepéig jellemzőek ezek az intézmények.³⁵ A dómkolostorból a tisztán kanonokok lakta monostorok létrejötte Magyarországon két módon történt. Az egyik, és ez lehetett az általánosabb, amikor a vegyes közösség – talán nem is mindig konfliktus nélkül – átalakult kanonoki káptalanná, a szerzetesek nem kaptak utánpótlást vagy pedig elhagyták a püspökségi központot. Ez a fejlődés játszódhatott le pl. Pécsen, amelynek az alapítástól az 1070-es évekig bencés püspökei voltak. A szerzetesek kiszorultak a káptalanból és a közeli pécsváradi apátságba telepedhettek át. Egykori jelenlétüket a középkori városban

³⁴ SRH. II. 493–504.; az 1493-ig fennálló csanádi bencés apátságra: SÖRÖS P., Az elenyészett bencés apátságok, Bp. 1912. 436–439.

³⁵ J. KŁOCZOWSKI, Les Chanoines en Pologne aux XIe–XIIe siècles, in: La vita comune del clero nei secoli XI e XII. Mendola, settembre 1959. (Publicazioni dell’Università Cattolica del S. Cuore. Serie Terza) 67.

valószínűleg a Szt. Benedek patrocíniumú plébániatemplom őrizte meg.³⁶ Ez az átalakulás időben korán történhetett meg más magyar püspöki székhelyeken is, melynek eredményeképpen a bencéseknek ezután nem volt jelentős szerepe a püspöki székek betöltésében és a székeskáptalanokban. Mindezt támasztja alá az is, hogy nagyon kevés nyoma maradt a későbbi időkre a korai szerzetesi jelenlétnek püspöki városainkban. A székeskáptalanok második fejlődési formáját Csanád mutatja. Itt a dómkolostor nem átalakult, hanem kettévált, egymástól két teljesen független kanonoki és bencés monostorra, és ez a kettősség az egész középkor folyamán megmaradt. Így pont olyan helyzet alakult ki Csanádon a 11. század közepére mint Passautól eltekintve a délnémet, bajor püspökségi központokban, pl. a már említett Regensburgban.

A kanonokokra vonatkozó korai forráshelyeink többsége a 11. század második feléből, Szt. László uralkodása idejéből származik. Ez azt jelentené, hogy mégis igaza lenne Györffy Györgynek, miszerint a székeskáptalanokat Szt. László szervezte volna meg? Néhány megjegyzést szeretnék ehhez fűzni. A székeskáptalanok Szt. László uralkodásának legelején már feltűnnek, így a Guden-féle oklevélben 1079 körül, vagy a Nagyobb Szt. István-legendában 1083 előtt. Az 1077-ben trónralépő és hatalmának Salamonnal szembeni megszilárdításával is elfoglalt uralkodónak két év alatt kellett volna megvalósítania egy ilyen nagy horderejű intézkedést. Kérdésesnek tartom azt, hogy egy koraközépkori uralkodónak volt-e egyáltalán lehetősége arra, hogy nagyobb volumenű központi rendelkezéseit ilyen gyorsan végre tudja hajtani. A kanonokság történetéből említenék példát. 816-ban Jámbor Lajos hiába fordult külön-külön levélben birodalma minden egyes érsekéhez az aacheni *Institutio canoniconum* bevezetése, elfogadtatása érdekében, ez a Rajnától keletre csak a 11. század elejére valósult meg maradéktalanul.³⁷

Szt. Lászlónak a cölibátus elterjesztése végett pedig nem székeskáptalanokat kellett alapítania, mivel a magyar kanonokság ebben az időben még bizonyosan *vita communis*-ban élt, amint azt a frater és a kanonok szó párhuzamos használata még a 12. század folyamán is mutat, és amit a kánoni horák liturgikus feladatai meg is követeltek.³⁸ Másrészt a nem reguláris kanonokok számára a középkor későbbi

³⁶ A Szt. Benedek plébániatemplomra: TIMÁR GY., Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában, in: Baranyai Helytörténetírás 1981. 53.

³⁷ G. P. MARCHAL, Die Dom- und Kollegiatstifte der Schweiz, in: Die weltlichen Kollegiatstifte der deutsch- und französisch-sprachigen Schweiz, (Helvetia Sacra II/2.) Red.: G. P. MARCHAL, Bern, 1977. (továbbiakban: MARCHAL) 33.; Schieffer 242–255.

³⁸ Az újabb kutatás a világi papság káptalanokba való összeköltözését, tehát a székeskáptalanok kialakulását liturgikus változásokhoz, a zsolozsma 6. századi elterjedéséhez kapcsolja, SCHIEFFER 102.

időszakában sem volt előírva a cölibátushoz kötött nagyobb egyházi rendek felvétele.³⁹ A reform kanonokság pedig nézetem szerint még nem szolgálhatott például, különösen nem az uralkodása első éveiben járó Szt. László királynak és papi tanácsadóinak. A reguláris kanonoki mozgalom már a 11. század első felében jelentkezett. A mozgalom az Avignon melletti Szt. Rufusz-monostorból indult ki az 1030-as évek végén⁴⁰, de a 11. században sehol sem tudott komolyabb eredményeket felmutatni. A pápaság az 1059-es lateráni zsinat 4. kánonjában elrendelte, hogy a székes- és társaskáptalanok tagjai *vita communis*-ban éljenek és a közös birtokot kivéve mondjanak le a magántulajdonukról.⁴¹ A 11. század második felének pápái, élükön VII. Gergellyel, erőteljesen támogatták a kanonoki reformot, de ennek ellenére még a két korai itáliai reformközpontban, Lateránban és a luccai káptalanban is csak a 12. század első éveiben kerülnek túlsúlyra a reguláris kanonokok.⁴² Dél-német területen Altmann passauai püspök (1056–1091) próbálta bevezetni a reformot, de szerény eredményei (4 reguláris káptalan, köztük Rottenbuch 1073-ban történt alapítása) halála után azonnal veszendőbe mentek.⁴³ A reguláris kanonoki reform virágkora nem Szt. László uralkodására, hanem az 1100–1120-tól kb. az 1150-es évekig terjedő időszakra tehető.⁴⁴

Nyugat-Európában szinte általános, hogy a székeskáptalan prépostja egyben székesegyházi főesperes is.⁴⁵ Amennyiben a székeskáptalanok és a főesperességek kialakulása egy időben történik, akkor bizonyosan nálunk is jelentkezik a két tisztség

³⁹ Csak az 1311-es viennei zsinat írta elő és 1317-ben az ún. Clementina is megerősítette, hogy az új kanonoknak egy éven belül subdiakonussá kell magát szentelnie, A. SCHRÖER, *Das Münsterer Domkapitel im ausgehenden Mittelalter*, in: *Monasterium. Festschrift zum siebenhundertjährigen Weihegedächtnis des Paulus-Domes zu Münster*, Hrsg. v. A. SCHRÖER, Münster, 1964. 501.; A kanonokok a szerzetesekkel ellentétben nem élethossziglan voltak a közösséghez, annak előírásaihoz kötve, kiléphettek, illetve az alsóbb rendeket viselő klerikusok házasodhattak, R. KOTTJE, *Claustra sine armario? Zum Unterschied von Kloster und Stift im Mittelalter*, in: *Consuetudines monasticae. Ein Festgabe für Kassius Hallinger...* Hrsg. v. J. F. ANGERER – J. LENZENWEGER, Roma 1982. (továbbiakban: KOTTJE) 129–130.

⁴⁰ T. SCHMIDT, *Die Kanonikerreform im Rom und Papst Alexander II. (1061–1073)* (továbbiakban: SCHMIDT), in: *Studi Gregoriani IX (1972)* 202.; S. WEINFURTER, *Salzburger Bistumsreform und Bischofspolitik im 12. Jahrhundert*, Köln–Wien, 1975. (továbbiakban: WEINFURTER) 5–7.

⁴¹ SCHMIDT 205–206.; G. DENZLER, *Die Kanonikerbewegung und die gregorianische Reform im 11. Jahrhundert*, (továbbiakban: DENZLER) in: *Studi Gregoriani IX (1972)* 227.

⁴² SCHMIDT 207–221.

⁴³ DENZLER 235.; WEINFURTER 33.; S. WEINFURTER, *Neuere Forschung zu den Regularkanonikern in Deutschen Reich des 11. und 12. Jahrhunderts*, in: *Historische Zeitschrift* 224 (1977) 387–389.

⁴⁴ P. CLASSEN, *Gerhoch von Reichersberg und die Regularkanoniker in Bayern und Österreich*, in: P. CLASSEN, *Ausgewählte Aufsätze*. Sigmaringen, 1983. 434–436.; K. BOSL, *Das Jahrhundert der Augustinerchorherren*, in: *Historiographia medievalis. Festschrift für Franz-Josef Schmale*. Hrsg. v. D. BERG u. H.-W. GOETZ, Darmstadt, 1988. 3.

⁴⁵ WERMINGHOFF 148–149.; DOPSCH 1004.; M. KALUZA-BAUMRUKER, *Das Schweriner Domkapitel*, Köln–Wien, 1987. 53–54.

összekapcsolódása.⁴⁶ A székeskáptalanok vezetői közül nem véletlenül egyedül az 1091 körül, tehát a főesperességi intézmény kialakulásának idején létrejött zágrábi püspökség prepostja látott el archidiaconusi feladatokat is.⁴⁷

Györfly Györggyel, ha a székeskáptalanok alapítását illetően nem is tudok egyetérteni, de mindenképpen igazat adhatunk neki abban, hogy Szt. László és Kálmán királyok a 11–12. század fordulóján tudatosan támogatták a székeskáptalanokat, erősítették a kanonokok szerepét.⁴⁸ Szt. László törvényei mellett a Kálmán-kori zsinati határozatok is megerősítették a szerzetesség és a világi papság elkülönülését,⁴⁹ a szerzetesek kolostorokhoz kötését,⁵⁰ ezzel pasztorációs tevékenységük befejezését.⁵¹ Ugyanezen jogi eszközökkel erősítik meg a bencés apátságoknak az illetékes megyéspüspökök joghatósága alatt állását,⁵² amellyel pedig a püspöki központok jelentősége megnövekszik, feladatai hangsúlyozottá válnak, és ezzel párhuzamosan változik a székeskáptalanokban élő kanonokság szerepe is.

Végezetül azt a problémát szeretném érinteni, hogy a 11–12. század fordulóján milyen szabályzat lehetett előírva a magyar káptalanokban. Mit kell vajon értenünk a Kálmán-kori ún. esztergomi zsinat több pontjában említett kanonoki regulán?⁵³ A régebbi szakirodalom Békefi Remig nyomán a Chrodegang-féle regulát tartotta irányadónak a magyar káptalanokban.⁵⁴ Újabb munkák már nem foglalnak állást a szabályzat vonatkozásában, nem foglalkoznak ezzel a kérdéssel.

A Chrodegang-féle 752/3-ban született *Regula canonicorum* elterjedésének megítélése nagyon vitatott. Chrodegang püspök eredetileg lokális jelentőségűnek szánta szabályzatát, és saját püspöki székvárosában kívánta csak bevezetni. Később azonban szerzőjének tekintélye és Metznek a karoling püspökségek közötti kitüntetett szerepe

⁴⁶ A főesperességek 11. század harmadik harmadában történt létrejöttének bemutatására legújabban: KRISTÓ Gy., A vármegyéek kialakulása Magyarországon, Bp. 1988. 214–218.

⁴⁷ Statuta capituli Zagrabiensis III/1: „Pertinet eciam ad eius officium, racione sue dignitatis, cura et iurisdiccio archidiaconalis, que describitur in tractatu de officio zagrabiensis archidiaconi...” in: Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis II. Ed.: J. TKALČIĆ, Zagrabiæ, 1874. 74.

⁴⁸ GYÖRFFY 1977. 552.

⁴⁹ A Syn. Strig. XXXVII. pontja elrendeli, hogy „regulam beati Benedicti omnes monachi sciant et intelligant”, míg a LIX. pont „Ut canonici regulam canonicam sciant et intelligant”. ZÁVODSZKY 201. és 204.

⁵⁰ Szent László I/39.; Syn. Strig. XXXVIII., ZÁVODSZKY 165. és 202.

⁵¹ Syn. Strig. XXXVI., ZÁVODSZKY 201.

⁵² Szent László I/21., I/27. és I/35.; Syn. Strig. XXXVIII.; ZÁVODSZKY 161–163. és 202.

⁵³ Syn. Strig. XXVII. „Vita et victus canonicorum secundum regulam ipsorum ab episcopo disponantur.”; Syn. Strig. XXVIII. „Si quis hospitum canonicæ regule se sponte subdiderit, nichil ad filium eius pertineat, nisi forte et ipse idem voluerit”; Syn. Strig. LIX. „Ut canonici regulam canonicam sciant et intelligant.”; ZÁVODSZKY 201. és 204.

⁵⁴ BÉKEFI 1901. 25.; WINKLER 4–5.; BALANYI 356–357.; HERMANN 34. és 70.; újabban: HORVÁTH 152.; SILL F., A vasvár-szombathelyi székeskáptalan történetének vázlata, in: A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve (1777–1977). Szombathely, 1977. 174.

folytán a regula másho! is követésre talált, de általánosan soha sem lett elfogadott. Még a Rajna-menti német káptalanokban sem lehet kimutatni jelenlétét a 8–9. században.⁵⁵ Így magyarországi elterjedését ki kell zárunk. Ezt megerősíti a magyar székeskáptalanok tisztségviselőinek elnevezése is. A Chrodegang-regula szerint a székeskáptalan élén a *primicerius*, vagy *archidiaconus* áll.⁵⁶ Ezzel szemben a hazai káptalanok vezetőjét mindig *praepositus*-nak hívták.⁵⁷

Más a helyzet a 816-os aacheni *Institutio canonicorum*-mal. Az utóbbi regula a 11. század elejére, úgy tűnik, általánosan elfogadott volt a német területeken. Jelenleg 73 középkori kéziratát ismerik, nem számítva a könyvtárkatalogusokban vagy egyéb helyeken említett, mára már elveszett példányait. Megvolt a regula a 11. sz. elején Verdun-ben, ahonnan 24 kanonok érkezett Magyarországra, de a délnémet dómkönyvtárakban is kimutatható a szabályzat, így Salzburgban, Augsburgban, Freisingben és Regensburgban. A regula használatát mutatja, hogy legtöbb esetben olyan kódexekben található, amelyek a napi liturgiához szükséges szövegeket is tartalmazzak, tehát „kézikönyvek” voltak.⁵⁸ A regulának megfelel a székeskáptalanjaink vezetőinek préposti címe is.⁵⁹ A regula ugyan nem említi a dékán tisztségét, amelyet korán, a veszprémi káptalanban 1079-ben,⁶⁰ a nyitrai káptalanban pedig 1111-ben⁶¹ említettek. A dékán tisztsége a bencés regulából származik és a 10. század közepén jelent meg a nyugat-európai székeskáptalanokban.⁶² Az aacheni regula előírásainak nem mondanak ellent a magyar kanonokokról fennmaradt adataink. Az aacheni szabályozás szerint például a *vita communis* kötelező betartása ellenére a kanonokok megőrizhették magánvagyonukat. Az 1086-os bakonybéli összeírás említést tesz egy Márton nevű kanonokról, aki egy prédiát adta az apátságának.⁶³ Talán ez a Márton azonos az 1079-ben említett

⁵⁵ SCHIEFFER 233–236.; KOTTJE 128–129.; *Lexikon des Mittelalters* II. München 1983. 1948–1950.

⁵⁶ N. LEUDEMANN, *Deutsche Bischofstädte im Mittelalter*, München, 1980. 143.

⁵⁷ Kivéve a nyitrai székeskáptalant, amelynek a középkorban nem volt prépostja. VAGNER J., Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez, Nyitra, 1896. 71. Ez azonban a nyitrai püspökség, illetve a székeskáptalan létrejöttének körülményeiből következett. Nyitrán a püspökség megalapítása előtt egy társaskáptalan működött és vezetőjének, a prépostnak a javadalmából alakították ki a püspöki tisztség gazdasági alapját, így a viszonylag szegény káptalanban nem tudtak újabb préposti méltóságot és ahhoz kapcsolódó javadalmat kialakítani és ezért a káptalan vezetője a dékán lett. A nyitrai püspökség kialakulásával és korai jogállásával külön tanulmányban kívánok foglalkozni.

⁵⁸ SCHIEFFER 248–255.; *Az Institutio canonicorum Aquisgranensis, az aacheni regula kiadása*: MGH. *Concilia* II/1. Hannover 1906. 312–421.

⁵⁹ WERMINGHOFF 148–149.; MARCHAL 33.

⁶⁰ DHA. I. 226.

⁶¹ DHA. I. 383.

⁶² OSWALD 18.; SCHIEFFER 241.; A bencés regula 21. fejezete beszél a dékán feladatáról, Népek nagy nevelője... Szerk.: SZENNAY A., Bp. 1981. 67.

⁶³ DHA. I. 252.

Márton veszprémi préposttal.⁶⁴ Hasonlóan saját birtokkal rendelkezett a 12. század elején remeteségbe vonult András, egykori veszprémi prépost.⁶⁵ Mindezek alapján feltételezhető, hogy a 11–12. század fordulóján az aacheni regula, vagy annak egy változata terjedt el, vagy kívánta elterjeszteni a Kálmán-kori zsinat. A kanonoki magánvagyon létezése önmagában még nem mond ellent a *vita communis* meglétének, de, mint Nyugat-Európában is megfigyelhető, meggyorsította annak feladását. Éppen a magánvagyon engedélyezése miatt nem tudta elfogadni a 11. század közepétől jelentkező reguláris kanonoki reform az aacheni szabályzatot.⁶⁶ A kanonoki magánvagyon 1086-os megléte pedig további bizonyítékkal szolgál ahhoz, hogy a reguláris kanonoki reform nem jelezhető a Szt. László és a Kálmán-kori magyar székeskáptalanokban.

⁶⁴ DHA. I. 226.

⁶⁵ PRT. I. 595.

⁶⁶ DENZLER 227.; SCHMIDT 201–202.

DIE DOMKAPITEL UND IHRE DOMHERREN BIS ANFANG
DES 12. JAHRHUNDERTS IN UNGARN

Im ersten Teil des Vortrags werden die Probleme der Forschung der Domkapitel, die terminologischen Schwierigkeiten behandelt. In der Latinität in Ungarn wird das Wort *capitulum* in der Bedeutung Domkapitel erst seit der Wende des 12–13. Jahrhunderts gebraucht. In der Zeit davor bezeichnete man mit einem ähnlichen Ausdruck die Kapitel und die Klöster. In bezug auf das Zustandekommen der Kapitel wird im Vortrag hervorgehoben, daß die Missionare das Institutionssystem ihrer Heimat nach Ungarn vermittelt hatten. Parallel zur Missionierung Ungarns hörte in den süddeutschen Gebieten das Zusammenleben des Mönchtums mit dem Kanonikat, die Institution des Domklosters, auf, so bekam das im Entstehen begriffene ungarische Institutionssystem der Kirche keine bedeutenden Impulse bei der Errichtung der Domklöster.

Anfang des 11. Jahrhunderts ist jedoch auch in den ungarischen Bistumszentren das Zusammenleben des Mönchtums mit den weltlichen Priestern, den Domherren, bemerkbar. Die gemischten Domklöster bestanden aber nur für eine kurze Zeit, höchstens bis Mitte des 11. Jahrhunderts. Bereits in den 70er Jahren des 11. Jahrhunderts wurden die Mönche aus den Domkirchen verdrängt, und die Gesetze, Synodenbeschlüsse um die Wende des 11–12. Jahrhunderts sowie die Schenkungen der Könige stärkten die Position der Domherren in den Domkapiteln. Im letzten Drittel des 11. Jahrhunderts beginnen die Kapitel in Ungarn, sich zu einer Korporation, einer Rechtsperson, zusammenzuschließen. In den Kapiteln gehen die innere Hierarchie sowie die von den Bischöfen unabhängigen Kapitelgrundstücke mit dem Erscheinen der Amtsträgern einher. Die Domkapitel in Ungarn wurden um die Wende des 12–13. Jahrhunderts zur mehr oder minder von den Bischöfen unabhängigen Korporationen, zur Rechtsperson. Ende des 11. Jahrhunderts lebten die ungarischen Domherren im Sinne der Aachener *Institutio canonicorum in vita communis*, das Erscheinen des Privatvermögens der Domherren barg jedoch schon den Keim für die Auflösung des gemeinsamen Lebens in sich.